

N. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Rel.} 727
^{Vol.} ~~4213~~

Title: Mohimane Stotra

728

728

महिम्नस्तोत्र — सरीक Incomplete

727

: Mahimna Stotra		Title with
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
728	:	: Remarks

727

प्रथमपत्रं
नास्ति॥

प्रयोगविशेषः एकाक्षरयोजनादेहरतेन वमहिम्नो मन्त्ररस्वता वस्य विद्वतेर्वापरं सर्वा वस्थातीतं सर्वोद्भूत
रूपं पारमवधिमविदुषोऽविज्ञानतः पुंसः स्तुतिः स्तोत्ररचनायद्यमदृशी च ननु रूपेति मन्यसे तन्न दामोद
रास्यत्वस्तुतिकर्मणि न प्रवृत्तिरितिवस्तुतिकर्मानुष्ठानमेव लुप्येताधिकार्यतावादित्यर्थः। उक्तं यतो ब्र
ह्मादीनामपि विदितसकलवेद्यतया प्रसिद्धानामपि त्वयि विषये स्तुत्यर्थं प्रयुक्ता गिरावा एयोत्र वस
न्ता अवसादं प्राप्ताः पारमप्राप्येवांतराले विशीर्सादित्यर्थः। स्वरूपस्य दुर्विवेचनत्वाद्वाचामगोच
रत्वाच्च ऐश्वर्यविक्रतीनां चानत्यादिति नाव। अथ यदि सर्वो ब्रह्मादिर्मादृशो वा स्वमतिपरिणामा
वधिगुणान् अवाप्नुइति संबंधः। स्वस्य स्तुतिकर्तुर्मतिर्बुद्धिस्तस्या परिणामः प्रचारः सो वधिमर्यादाय
स्मिन्नवस्थातव। तथा गुणान् स्तुवन्तवाच्योऽनुपदसनीयस्त्वदाममापियथा स्वमतिपरिणामं गृ
णतः स्तोत्रे त्वस्तुतिकर्मणि एषः परिकरः समारंभो निरपवादो नोपहासास्पदत्वावह इत्यर्थः। अप
रायो जनादेपरमं महिम्नो विद्वतिनिकरस्य पारमवधिमधिष्ठानं विसृज्य नंदस्वतावं विदुषोऽह
मस्मीति विज्ञानं स्तुतिः स्तोत्रक्रियायद्यमदृशी च ननु रूपा स्तोत्रस्तोत्रे ददृष्टिविहीनस्य
तद्देदधीसापेक्षं स्तुतिक्रियाया गदित्यर्थः। यद्यवतत्तां ब्रह्मादीनामपि गिरो गुरुणामपि शि

प्रथमपत्रं
नैतं नास्ति॥

ध्यानप्रत्युपदेशः शक्त्यवसन्नाः गुरुशिष्यभावस्यापि नेददृष्टिसापेक्षत्वात्तदनावेनदुपदेशाश
 काः सत्योब्रह्मादीनि गिरिस्तदुद्भावविशीर्षाः स्युरितितत्त्वज्ञानसंप्रदाय उच्छिद्येतेत्यर्थः ॥ अथ
 यदि सावित्री स्नाति गुरुः स्वमतिपरिणामस्य स्वचित्तपरिकल्पितस्य प्रपञ्चस्यावधिः परिसमा
 मिर्यस्मिन्तत्तथा शक्त्यानुपदिशन् दृश्य सर्वप्रपञ्चप्रतिषेधावधिनथावधिनथात्वा बोधय
 न् अवाच्यो व्याहृतगयमिति केनापि वचनीयोननरतितर्हि देहरममापेक्षस्तोत्र इत्युक्तार्थं आहोय
 ख्यानेपरमार्थस्त्विति नूतो यज्ञावाजानतोपियथा श्रुतिपथा स्फूर्जितद्वर्षने कुर्वन्तीनास्ति वाच्य
 नमद्वितीयेपि यथा ख्याने विनृत्युपवर्षनद्वारा तदवधि नूतनत्वनिवदयतो नास्ति वाच्यते तिसंताय
 ते स्तुतावधिकार इति नाव ॥ २ ॥ तदेवं सगुणे निर्गुणे महेश्वरे स्तुतिकर्तृत्वमात्मनः संतायस्तोत्रविशेषे
 विशिष्टस्त्वदाक्षिण्यसमादक्षनः पुनः संतावितामधिकारितां दृढयति ॥ अनीतः पंथानंतवचमहिमावा
 ज्यनस्यारतद्याहृत्यायचकितमतिधत्ते शुतिरपि सकस्य स्तोत्रयः कतिविधगुणः कस्य विषयः पदेत्वं
 वचिने एततिनमनः कस्य नवच ॥ श्लोकैश्च दृष्टं संबोधनं श्लोकांतरात्तदनुवर्त्तनीयं सर्वत्र ॥ २ ॥ हरत
 वमहिमाः साधारणस्वभावो वा ज्यनसायाः शब्दबुद्ध्याः पंथानमर्थप्रतिपादनलक्षणं मार्गमतीताः

तिकांतस्तोत्रोचरात्परतएववर्त्ततेचकारादितरेंद्रियाणामपि पंथातमतीतइत्यर्थः ॥ तथाच श्रुतिः नच
 लुप्यगच्छतेनापि वाचानायेदविस्तरपसाकर्मणावेति श्रुतिरेवमत्र त्वंबोधयतीकुतोवाज्यागतीतत्वमि
 त्यत आहोतद्याहृत्येति श्रुतिरपि स्वतः प्रमाणनूतातवमहिमानंत्वामितियावततस्वरूपं ननवतीत्य
 तद्विषयनूतमनात्मवस्तुजडमितियावततस्य व्याहृत्या प्रतिषेधनेन अनात्मापौ हेनेतियावतचकितंती
 नियुक्तं यथा स्यात्तथाऽतिधत्तेऽर्थादेव रूपयति न साक्षादिदं तथा यस्य तवेच्छं दुर्विज्ञेयं तत्वं स नवान्
 कस्य स्तोत्रयः कर्तृविषयौ केन स्तोत्रय इत्यर्थः तर्हि गुणानेवावलंब्य सगुणमेव स्तुहीति चेत्तदप्यशक्यं
 मित्याशयेनाह कतिविधगुण इति कतिविधागुणा विनृतयो यस्य तव सत्वं कतिविधगुणं कस्य विषयः
 केन वा ज्ञायत इत्युक्तं ॥ नातीति मम दिव्यानां विनृतीनां परंतपेति नगवद्वचनात् इदानीं कृतमाहोयं
 समाधत्ते पदे त्विति निर्गुणे पदे स्तुतिलक्षणाया वाचः प्रवृत्तिमन्त्रसगुणे गुणगणसाकल्याव
 धारणरूपामनसः प्रवृत्तिः ॥ अवाचीने तु पदे मन्त्रार्थवादेति हासपुराणमहाजनप्रसिद्धे लीलाविग्रहध
 रं गंगाधरविपुलात्त्वजगत्सृष्टिपालनसंहरणादिकतिपयगुणं कस्य मनो नपतति कस्य वा वाचो न
 पतति ॥ अत्रिपुत्रस्यैव वाक् च मनश्च चित्तस्योदमानश्च वस्तुयमेव प्रवर्त्तते इत्यर्थः ॥ तथाच यथावग
 तेतत्त्वगुणैर्वर्त्तते ॥ शक्तिस्वातन्त्र्यवदेव स्तुतिकर्मणि ममाधिकार इति नाव ॥ २ ॥ इदानीं प्रकारांतरेण

नधिकारमाशंक्यः । न करोति । मधुस्फीता वाचः परमममृतं निर्मितवतः स्तवब्रह्मन किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयप-
 दं । ममात्वतो वाणी । एकथनपुण्यननवतः पुनामीत्यर्थः । स्मिन्पुरमथनबुद्धिर्वसिता ॥ ३ ॥ ह ब्रह्मनपरि-
 पूर्यमधुवन्मधुरा । वाणाधारणयोः सुखावहाश्च ताः स्फीताः प्रचुराश्च मधुस्फीता वाचोवदन्तुः । निमि-
 त्वातालीलाश्चासौ पायनाप्रयासनेत्रनिष्ठादितवतः । नुमप्रतिबुद्धिपाध्यायवतः प्रलयकाले स्वात्मनिर्ली-
 मात्वदानबुद्धिः । तवनिश्चिन्तितवतः । नित्यं जितवतः । नित्यावता । परमममृतमिति निर्मायमाणवाचोविशे-
 ष्यता । परमत्वं सारं । त्वत्वाबाधितार्थत्वं । अमृतत्वं । पुरुषार्थपर्यवसायित्वं । वदति । रसावेदाद्यमृता इति श्र-
 तेः । परमममृतं यथा । यथा तथा । मधुस्फीता वाचो निर्मितवतः स्तवसुरगुरोर्ब्रह्मस्य तेरपि वाकवचनशक्तिर्विस्म-
 यस्याश्चर्यास्पदं । तत्किं । अपि बुद्धौ श्रयकरमित्यर्थः । यद्यप्यवत्वं महतः सर्वाश्च वेद्योतिना । वदरात्र निर्मा-
 नाय स्यतव ब्रह्मस्य । दिमहाकविवाणोपिनचमत्कारकारिण्य इति माह । शवचनेत्यर्थः किंचित्करमितित्व-
 स्तुतिकर्मणि । अहमनधिकारीव तथा । पिष्टणुममाधुवसायमित्यधिकारमात्मनः संतावयन्ताह । ममत्वि-
 ति । ह पुरमथनत्रिपुरहरममपुनः । एतां मद्बुद्धिगोचराणां कनिर्माणहमावाणी गिरंनवतो माह । श्वरस्य
 तवगुणकथनपुण्यनयथा । शक्तिगुणकीर्तनजनितेन माहात्म्येन पुनामि । यत्रिया मिदं स्मिन्नर्थ एतस्मि-
 न्कार्यबुद्धिर्मतिर्यवसितानिश्चितरूपावर्तते । अतस्त्यास्तोम्यवत्यर्थः ॥ ३ ॥ एवमधिकारसंतावना संपा-

३

दनयाजेनस्तोत्रयं विषयं स्तुत्यवांतरप्रयोजनं च निर्दिश्यस्तुतिमारजमाणश्चाण दोशकसमधि-
 गम्या जगत्स्थितिस्थितिलयरूपां नगवतीलीलां वर्त्मनोपनिषदानां मतं प्रतिक्षिपति ॥ ४ ॥ तवैश्व-
 र्यं यत्र जगदुदयरत्ना प्रलयकृत्रयी वस्तुव्यस्तिसृषु गुणनिन्नासु तनुषु । अन्यानामस्मिन्व-
 रदमणीयामरमणीविहङ्गव्याकोशी । विदधत इह किंजडधियः ॥ ४ ॥ वरमनीषु नक्तानां ददा-
 तीति वरदस्तस्य सवुद्धिर्ह वरदयत्तव ऐश्वर्यं तद्विहङ्गं विषट्पिउतत्र विश्वासं त्याजयितुमिह लोके
 एकैकचित्तलक्ष्यैः कर्ममात्रश्रद्धाजडीकृतबुद्ध्या अस्मिन्निश्चयव्याकोशीनिदाविदधते
 ऊर्वते च हो कश्चित्पि जना किलक्षणमेश्वर्यं जगत्त्राकाशादिप्रपञ्चास्यादयरत्ना प्रलयानु-
 त्वत्तिपालनविन्मशान् करोतीति तथा । पुनः किलक्षणत्रयीवस्तुवेदानात्रयाणां समाहारस्त्रय-
 अथर्ववेदस्य त्रया एवोद्यत्युत्थकृत्तत्वावत्रयीशब्दः सर्वाविदवाचकः तस्यावसतीति त्रयीव-
 स्तुत्रयेकप्रतिपाद्यमित्यर्थः । पुनः किलक्षणगुणनिन्नासु तिसृषु तनुषु व्यस्तमितिसंबधः । तत्रा-
 येदिनागः रजोगोमनिन्नायामवच्छिन्नाया तानो जगदुदयकरमेश्वर्यं व्यस्तविनक्तं सत्वगुणनिन्ना-
 यात्ततो जगद्व्योमेश्वर्यं ततो गुणनिन्नाया जगत्प्रलयकृद्विश्वर्यं व्यस्तमिति ब्रह्माविष्णुमहेश्वर इ-

तिभूतैरुपादायगदुत्यथादिकुदित्यर्थः किलक्षणं व्याकोशी-अनव्यातामशो नानामविदेकानां र
मणीया-अथात्रिथानामरमणीकसंकाशानां-अत्रिकानांदुःसहमित्यर्थः-अनव्यानां रमणीया व्या
कोशीविदधतइति यदुक्तं तामादिनी व्याकोशी प्रपंचयन् नगवंदिश्यस्य तर्कागाचरत्वमाह ॥४॥
किमीहः किं कायः सरवल किमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारोधातोस्तु जतिकिमुपादानइति च-अतर्कैश्च ये
त्वयानवसरदुःस्थो हत धियोः कुतकोयं कोश्चिन्मुखरयति मोहाय जगतः ॥४॥ हवसेन-अतर्कैश्च
हस्येन कर्माणि-महामहिमनि काश्चित्पुंतिमन्यान् हत धिया देवा पदतुङ्घी न इत्येवमयुक्तं
हं प्रविष्टिलभूतोऽनुयाह प्रमाणश्च न्यथैव कुतर्को मुखरयति प्रलापयति किमर्थं जगतामंदमति
लोकाः सोहाय जगत् व्याप्ता हयि उमितियोजना-किलक्षणं यं कुतर्क-अनवसरदुःस्थः प्रसरावस
र-इत्यनया दुर्बलः व्याहृत इति यावत्-तथा हि ईश्वरो नास्तीति वदत्यादाष्टृष्ट्यो जायते निराकर्त
व ईश्वरस्य वप्रसिद्धोऽप्रसिद्धो वेति आद्ये प्रमाणेन त्रात्या वानाद्यः प्रमाणसिद्धश्च नास्ति चेति याथा
तात्तद्वितीयं त्रातेरपि त्वया निर्वचनीयतानंगीकारात् कुचित्प्रमिति पूर्वकत्वे सति ईश्वरस्य सर्वथा निराक
र्तुमशक्यत्वात्-अत्यन्तप्रसिद्धिपक्षे-आकाशहननप्रयुक्ते मुद्रादिव्यापारवन्निराकरणस्य निर्विषयत्वा

तस्मादनवसरदुःस्थ इति कुतर्कत्वमस्योत्तरश्लोके वक्ष्यामः इति शब्दपरामृष्टमतर्कैश्च यमाह किमीह
इति प्रवादिने का इति चेष्टा व्यापारो यस्य स किमीहः किं कायः कः काय इहाश्रयो स्येति किं कायः सराह
खलु शब्दसर्वत्रानुषज्यते कउपाय उपकरणमस्येति किमुपायः क-आधारो धिकरणमस्येति किमा
धार-किमुपादानपरिणाम्यद्वयान्तरमस्येति किमुपादान-अत्राद्येन पदद्वयेन कट्टेकारकमुक्तं पंच
विधैर्निराकरणकारकसप्तमेनाधिकरणं नवमेन कर्मकारकंच कारादपानसंप्रदाने समुच्चीयेते
सर्वस्य खलु सामान्यतो लोके प्रसिद्धो विज्ञाप्यतो वदप्रसिद्धो धाता सर्वस्य विधाता किमीहा
किलक्षणः सन् त्रिभुवनं सृजतीति चातर्कैश्च यदइत्यन्वयः-अयं तावः न चेश्वरो जगतः कर्तृलोक इ
ह साधारणीणामनुमाहुराक्यते नापि साहसमात्रेण नास्तीति वदितुं-अपाणिपादौ जवनोऽहोता
पश्यत्यचक्षुः सृष्टोऽत्यकसंस्कारणं करणाधिपाधियो न चास्य कश्चिज्जनितानचाधियानतस्य का
यद्विराजं च विद्यते न तस्मै स्यादधिक इत्येतादृशं शक्तिविविधं वक्तव्यं तदात्मानं स्वयमकुर्वन् यद्वृत्त
यो निपरिपश्यति धाराः तथा च्छरा सन् वती हविश्च नित्यादिश्रुतिनिरसराशस्येश्वरस्य कायादिरहितस्य
जगदेतत्त्ववादिनो निर्विरोधादिति ॥५॥ इदानीं निरीश्वरवादिनां तर्कस्यानासत्तामाह ॥४॥ अजन्मानो लो

महिषासुरा

काकिप्रपञ्चवतो विजगतामधिष्ठातृत्वं किं न विधिरनादृत्य तवति। अनीशो वा कुर्वाद्बनजननेकः परि
 क्रमेण तोमदास्त्वोपत्यमरवरसहारतदाम। **दाह** अमरवरदेवाः तामि वरभेद्यतो प्रस्मादिमेवादिनस्त्वा
 प्रतिसासारतेः तोमदा इत्यन्वयः यतो ह्यतो यस्मादिमेमदाः मन्दबुद्धयस्त्वा प्रतिसंशरन्त्यतिरेकनिश्चय
 कर्तुं न शक्नुवन्ति तस्मात्कुतर्कनिष्ठा इत्यर्थः। कथं तदुच्यते अवयववन्तः सावयवा लोकाः किमजन्मानो ज
 न्मस्यन्त्याः अपि तु जन्मवन्त एवेत्यर्थः। एसावयवास्ते जन्मवाताय यो मर्यादो दृष्टास्तथैमे लोकाः सावय
 वा दृश्यन्ति तस्माज्जन्मवन्त इत्यनुमानानुगृहीतं शर्वादिभूतकृत्या जगत्कार्यत्वं सिद्धं जीगन्तित्वत्वादि
 नास्तीमांसकानां तर्को न नासीकृतौ वेदितव्यं लोकानां तव विधिरुत्पत्तिप्रकारो रचना विशेषोऽधिष्ठा
 त्वरसम्पदा र्थरचनादेशकालनो गोपयोगविशेषविदमधिष्ठातारं प्रेरयितारमनादृत्यानाश्रित्य किं
 मयि शिष्ये न वतीत्यर्थः। अनेन याज्ञवेतनप्रवृत्तिः साचेतनाधिष्ठानप्रविकादृष्टायथा मृदा वादिप्रवृ
 त्तिर्लालेत सौधधिष्ठानप्रविकातथैवेयं प्रवृत्तिस्तस्मात्तथैति विशेषव्याप्तिकानुमानगृहीतया मकार
 णं करणो धिषा धिप इति प्रागुक्तं श्रुत्या निरीश्वरसांख्यानां स्वभाववादिना च तर्कानां नासीकृतौ वेदितव्य
 यः। एतेन हिरण्यगर्भो जगत्कर्त्ता संसारी वा सृष्टतधर्मा धर्मद्वारा जगत्कर्त्ता तैक्यो चिन्मत्मानासीत् तव

दितव्यं। हिरण्यगर्भं जनयामास प्रवृत्तौ ब्रह्माणं विदधाति पूर्वमस्मादात्मनः सर्व एतज्जात्मानो ब्रुवन्तीत्यादि
 श्रुतिविरोधात् सहा मूर्तिर्ब्रह्मिस्तु त्रिष्टुब्धत उपदेशादिति सूत्रविरोधाच्च सृष्ट्युक्तो टिनि विष्टयो हि
 रण्यगर्भसंसारिणो जगत्कारणत्वं विषयप्रमाणानुष्ठानादिति। नुवनजननेकः परिकरः किमुपकरणकुलो
 लस्यैव मृच्चक्रेदं अदिस्थानीय किमस्यास्ति अपि तु नो स्तः। **प्रथम** अनेन तदस्थेश्वरः प्रधानपरमाण्वाद्युपक
 रणैर्जगत्कर्त्ता तिचतुर्विधमाहेश्वरसेश्वरसांख्यविशेषिकनैरायिकादीनां मतमानासीकृतवेदितव्यं। तदो
 ष्या सत्यमयमकुरुत सच्चत्वा न वतानतस्य कार्यकरणचिद्विधेत्तुत्यादि श्रुतिविरोधात् प्रकृतिश्च प्रतिज्ञा
 वृष्टानां नुपरोधान् उपसंहारदर्शनात् तैतिचेतादीरवृद्धिसर्वधर्मोपपत्तैरिति वेयासिकन्यायविरोधाच्चति।
 एवं तेनानुयायप्रमाणानां बोधे नेषां वादिना तर्कप्रत्युक्तौ वेदितव्यस्तदुत्पत्तिप्रमाणानामप्युक्तप्रमाणयु
 क्तिविरोधात् तव दवरथादिति। **अत** देवमनोपनिषद् कलकल्याणाप्रतिहेपेण न गवतो मारुश्वरस्य वेदा
 तैकगम्यतो किं कमुदिमानमाविश्रुत्येदानीं त्वामेव नित्यं बुद्धबुद्धमुक्तं च तावत्सर्वज्ञं सर्वशक्तिं महा
 प्रापस्व स्वर्गं च नु सांख्यसिद्धिपरिकल्प्य तत्तदुत्पत्तिप्रमाणं निजतामपि तत्तद्रूपेण नवानेव
 फलदातेति सर्वं त्वत्वं महोक्तवन्तस्त्विति। **अथ** यी सारख्याणां यत्तुतिभूतं देवमिति प्रसिद्धं तत्र स्थाने
 परमिदमदप्यमिति च। रुचीनां केचिन्त्यादनुक्तदिलनाना पथजुषानृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसान्

सर्वेषां ॥ अथ ये देवयो कोना गोपिहाद्यमुष्टाने नैवादिदेवतानजनां सारं सत्त्वसंख्या न द्वारात छास्त्र
प्रतिष्ठारदिविदुष कपिलाचार्यस्य माननं ॥ यो गणतं जलशास्त्रोक्तं चित्रवृत्तिनिरोध द्वारा केराकर्म
विनाकारायेरसम्पुष्टपुरुषजननं ॥ पृथुपतिमंतं पृथुपतरास्त्रोक्तदीक्षापुरःसरं पृथुपतेविग्रह वि
रासवत पातीतीनाथस्य जननं विष्णुवंपचरात्रतत्रोक्तदीक्षापूर्वकवासुदेवोदिमूर्तिं चूहाचनेन वि
ष्णुजननवतायुतनेयापिकारोशिकादिनातीकपरितल्यितेश्वरजननं पृथुपतेतथाचियमकर
णजननं ॥ हवरद्विप्रतिनेप्रस्थानेन नममात्रेदं परश्वेषुपथावहितं अदयमिति चरवीनाना
वानां गोविद्याततत्तदासनानेदेन विचित्रत्वाद्गुणकटिलनानापथजुषां नृणां साक्षात्परं परयात्वापका
ननधनजनमोगप्रवृत्तानां प्राणिनां त्वमेवैको गम्यः प्रायः पयसां स्तोत्रो जलानामसौ वो महासमु
द्रः ॥ अथ नाव ॥ यद्यपि सर्वे चिमेउपासका वस्तुतस्त्वा मेव न जंते तथापि त्वद्याथात्म्या परिज्ञानाद्
यातरात्वा न नृनां जना नुरुपमेव फलददासि न मुक्तिमुक्तिं त्रकस्य चिदेव त्वत्तत्त्वसाक्षात्कारवतो ने
कजन्मसिद्धयेति तयथाय योपासते तदेव न वतीति श्रुते ॥ यायायायां तेनु नक्तः श्रद्धया चिंतुमि
उति तस्य तस्याचला श्रद्धातामव विदधास्य सतया श्रद्धया युक्तस्तस्या राधनमीहते ॥ लज्जतचतत का
मान्मयेव विहितान् रितान् ॥ अतवतु फलनेषां तद्वत्त्वमधस्तामिव्यादिनगवृद्धचनाचेति यस्मादु

कप्रकारेण त्वमेव सर्वत्रय ॥ सर्वैरिषितं त्वं न जन्म ॥ यत्तस्मात्त्वत्प्रसादाधीनैश्च यत्ने शब्दशतो न्यान्विहा
यश्रुत्याचायं गिदिष्टमा गेति वपरमत्रेयोधि निरत्त्वमेव साक्षात्परं मेधरूपो न जनीय इत्याशयेन सौमि
॥ ७ ॥ महोक्तं स्वर्गां परस्परजिन न समफणिनः कपालचेतीयत्तववरदतत्रोपकरणं सुरास्ताता मुद्रिद
द्विउ न वृद्धप्रणिहितं न हि स्वात्मारामविषयमृगट्टस्तत्रमयति ॥ ८ ॥ महाश्वासो उक्ता न महोक्तो वृष
स्वर्द्धापरश्वत्रायुधविशेषः ॥ अजिनं गजस्य व्याघ्रस्य वा चर्मनस्य न सितकपालं खपरिं फलिनोत्तुजंगा
नदीरातहरिणशुकादयः समुच्चयं ते इति ॥ एवं विधमियदेता वदेव हे वरद तव तत्रोपकरणं त्रिकुटुबधा
रणे इति धेतोस्तत्र कुटुबधारणं तस्मिन्नुपकरणं साधनं शिवपुराणं दौ प्रसिद्धमित्यर्थः ॥ प्रसिद्धं योपित्वमे
श्वर्यदीमत्र दिचरसीति ताव ॥ कथं प्रसिद्धं नाम मे निनेतत्रो ॥ सुरास्तु ब्रह्मादयो देवा धिस्त्यपाला ज
नद्वृत्तिविज्ञानवृत्तिवृत्तिनमात्रेणानुज्ञाताताता मुद्रिसमुद्रिमिश्रयं धितिकिन्नति ॥ अथ रिषितैश्चर्यम
मुत्तवतीत्यर्थः ॥ अत्र कसमुत्तवतीति धितिश्रयत्नो निरन्तरं सतं प्रजासु यस्मान्नरुतेति ननकर्म क्रियते तमेम
कतिवसंदल्यमस्त्विति मंत्रदशनां ॥ एवं विधेश्वरस्य कुतस्वर्द्धा गद्युपकरणपरिग्रह इति चेत्तत्राह ॥ नह
मि ॥ अथ निरुत्तरूपेण मानद्वलसाधो आराम की गोपरिद्विर्गस्य तं विषयस्य मृगट्टस्तत्रविचारि

तरमणीयोविषय इति यावत्सनखलु नमयति नैव मोहयति त्वद्रकानां विषयासक्तिर्यजयितुमेव विवर
 लोतिताव ॥ ७ ॥ तदेवमलौकिके दया विकारेणावेदिकमनोपालनपूर्वकं कृतं तस्मिन्महान्नगवतिनि
 शोकतया स्वतन्त्र्येकमाविधरोति ॥ ८ ॥ अथैकं शिखरं कलमपरस्त्वैकं वमिदं परोध्रौ ध्रौ येन गति
 गदतिरुक्तविषये समस्तोप्येतस्मिन्पुरमथनतैर्विस्मृतं वस्वन्नजिद्रे मित्वा नखलु ननु धृष्टामुपरता
 हेपुरमथनकश्चिद्वादीमांसाकादिः सर्वमिदं जगत्प्रवर्तित्यत्रादिलोकानित्या इति गदतिनायते अ
 परस्त्वैकं दोषोद्वादिः सकलमिदमात्मानात्मरूपं जगदप्रवर्तित्येकं कपिति गदति परोविश
 कादिसमस्तोप्येतस्मिन्मेश्वरे जगति ध्रौया ध्रौये ध्रौवस्य नावो ध्रौव्यं तदिपरीतमध्रौव्यं ते ध्रौव्या
 ध्रौव्यं सविषयेयवस्थितविषये किंचिदनित्यं किंचित्चित्त्वमित्यिति गदति हेनगवनत्रहउते वादि
 निर्विस्मितश्च विस्मयविषयीकृतश्च वत्वास्तु वन्नखलु जिद्रे मित्वा नलजे कृतस्तत्राह नन्विनिमुखरतावा
 जालताष्टानुनिश्चिता त्वदाश्रयबलात्तथा च प्राप्य सर्ववादिनो विस्मापयस्वत्तत्वाविकारं कर्तव्यं शक
 स्तोमीत्यर्थः ॥ ९ ॥ इदानीं त्वत्प्रसादं विनीतमहतामपित्वदैश्वर्यं विज्ञानं सुकरमिति उक्तत्वादे सर्वस्या
 पितृत्सुलभमित्यतस्त्वत्प्रसादमेव प्राप्य इत्यपि प्रत्याह ॥ १० ॥ तवैश्वर्यं ज्ञातुं दूरे विरिचो हरिश्च यरि
 ष्वत्तुपीतावनलमनितस्त्वध्वपुष्पाततो न किञ्चिद्वातरगुरुगुणश्चागिरिशयस्त्वयं तस्येताभ्यां तव किमनु
 वृत्तिर्न फलति ॥ १० ॥

अनेयं पौराणिकी कथा महेश्वरः किल तिष्ठामं रत्नं स्यात्तु विमनी यामोहयामास तदा तत्र नृपयः कुडाः
 संतो महेश्वरं प्रापुस्तवलिगंपतत्विनिनदा तस्माद्य एव किल पपात तच्च वृद्धे तदा देवास्त्रस्ताः संतो ब्रह्माणां
 नृपुः सविष्णुना सह तत्रागतस्तदा किल देवानां समक्षे परस्परमहंकारेण वसन्तं सति नायमाणौ लिगस्य
 परिमाणं परिच्छेत्तुं बलविष्णु प्रवृत्तौ तत्र हंसोत्प्लावसोपरि पुष्पुवे विष्णुस्त्ववराहोत्प्लावमिप्रविश्या
 त्रैलोक्यमूलममो गीतं बहुकालं त्रममाणं वपितौ तन्मूलं त्रैलोक्यं परिच्छिदु रिति तौ कथाभिहस्य चय
 नात्तामिरिशतवैश्वर्यमाहात्म्यं लिगवृद्धिरूपेण प्रकटितं यत्तत्परिच्छिदु उपरिविरिचो ब्रह्मात्रयो हरि
 श्चैश्वर्यं त्रास्य ततो यातौ गतो संतो अनलनालं न समर्थौ बन्तवत् ॥ ११ ॥ इदं स्य तव त्रैलोक्यं ध्वपुष्पा
 वेहं प्रवहं प्रवहं सवहस्तथा विवहं सरहं श्वेतथा परिबलं निल इति ब्रह्मात्रयो काये निलस्य स
 तस्त्वधात्मा वलं तव पुंशरीरविस्तारो यस्य सो निलसं ध्वपुष्पस्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ ततो मूलमो लिपरिच्छेद
 स्तत्संकल्पतंगात्तरं न किञ्चिद्दयो न विविधा सयोत्तरो नारो तिरयस्तेन गुरु अधिकं यथा स्यात्त
 णागुणश्चास्तु वदन्ता नान्या मिति वतुर्थं ताभ्यां ब्रह्मविष्णुत्वाप्रकाशनाय स्वयं तस्यैव काशं न स्थ
 तिरव्ययोश्च त्रिनिष्ठमेव तस्मिन् पदं परिच्छेदयोग्यं सन्प्रसन्नं स्थितवान्यरे चिन्मूलिगोत्रवान् स्थि

कपयाप्रसारितत्वादागुष्टमवष्टयतिष्ठो लब्धवाजावणत्सुक्तं नवतियुक्तमेवैत तउपचितः वृद्धि
 र्गतः खलोर्जुनो ध्रुवमसंशयमुद्यतिमोहं प्राप्नोति तादृशानपित्वं नोपक्षमेयस्मात्तस्मात्त्वच्चर
 णशरणाः प्रमादिनोपिनाधः पतंतौ तित्वद्वक्तिरतिगरीयसीति नावः ॥१२॥ अथवा पूर्वज्ञो केनेकानु
 ग्रहलीलेष्यया विकारेण सुत्वा उन्मत्तनक्तनिग्रह नीलेष्यया विकारेण सुत्वा उन्मत्तनक्तनि
 ग्रहलीलास्यमेश्वर्यमा विष्णुर्वस्तौति ॥१३॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं तु जयनमिति ॥ अमुष्य रा
 वणस्य त्वत्सेवासमधिगतसारं तु जयनमिति ॥ अमुष्य रा
 यतो व्यापारयतः केलासो त्याटनीयप्रयत्नमाने सुप्रतिष्ठा स्थितिः पातालेण लेस्या दुर्लभा आसीद्
 भूवेत्यर्थः ॥ कस्मिन्सतित्वयि अलसावलितां गुष्टशिरसिमिति ॥ इषस्यं दितां गुष्टाग्रैसिति ॥ तदानाराव
 नतकेलासो दुतस्य रावणस्याधः पततः पातालेष्वष्टतो नासीदित्यर्थः ॥ पदार्थवसनिंश्वरवता युक्तो य
 मर्थयतः खलु दुष्टात्मा उपचितो वृद्धिं प्राप्नोति मुह्यतीति ध्रुवन्तिष्ठितमेतत् ॥ अतो नाहमुन्मादलक्षण
 मेश्वर्यं त्वत्तः शर्थया सीति नावः ॥१४॥ इदानीं बाणसुनीयकृतमनुग्रहस्मरन्तु किञ्च वीतो न किमप्य
 लब्धमस्तीति पुनरपि न किमेवमही ऊर्वस्तौति ॥ यो वृद्धिं सुत्राम्णा वरदपरमोच्चिरपिसतीमधश्च

के बाणः परिजनविधेयत्रिभुवनं नतच्चित्रं तस्मिन्वरिवसितरित्वच्चरणयोर्नैकस्या उन्मत्तयेनवतिरि
 रमस्त्वय्यवनतिः ॥१५॥ हवरदपरमवरदानां श्रेष्ठं अल्पेनापि न जनेन परिभुष्टो धिका मपि संपदं वद्ध
 यतीति वरदपरमत्वं तवेति नावः ॥ बाणो बाणनामा पहासुरः सुत्राम्णो महद्रस्य उच्चरपिसतीस
 र्वा कियं वतीमपि नृद्धि मेश्वर्यं संपदमधश्च केनी चैः कृतवान् इन्द्रैश्चर्यादयधिकैश्चर्यमलनते तिय
 न्नवस्मिन् बाणासुरेन चित्रनेवाश्चर्यं नवतीतियोजना बाणस्यै द्वैश्चर्याधिकैश्चर्यं न द्विशेषणनिर्दे
 शानस्यैष्टयति परिजनेति ॥ परिजनः सेवकवर्यः तस्य विधेयं वंशवर्तित्रिभुवनं तस्य प्राणिजातं यस्य
 स तथा इन्द्रादयोऽपि यस्य किं करणमपि किं करणजातास्तैश्चर्यं सेवैष्टमित्यर्थः ॥ किल क्षणे तस्मिन्
 वरिवसितरि प्रनयितरित्वच्चरणयोस्तव पादयोः त्वच्चरणपरिचरणान्तिरते तस्मिन् नित्यं यीऊतो न चि
 त्तमित्यत आह नैकस्या इति ॥ त्वयि विधेयं शिरसेऽप्यस्त्वकस्यावनतिरयनामोनी चैः करणकस्य उन्मत्तये
 उल्लटतायेन नवति ॥ अपि नृत्तं सर्वोन्मत्तये नवत्येवेत्यर्थः ॥ तथा च त्वय्यवननिमात्रं महान्ततिकारणत
 दा त्वच्चरणवनवरतसेवितरिमहा नैश्चर्यं किञ्चिदिति किञ्चिदिति नावः ॥ आ त्वय्यवननिमात्र
 मपि महत्त्वोत्कर्षकारणमित्यदुक्तं तदपि नृत्तं प्रदोयमात्रं न पुनस्तव दीनं दुःखा कुर्वतस्तु
 तनमस्कारापेक्षोपाया शयनाह ॥१६॥ अकांडं ब्रह्मा उच्यते किं तादवासुरैः पाविधेयस्यासी

यस्मिन्नयनविषयसंज्ञतवतः सकल्माषः काष्ठतवनकुरुते न श्रियमहो विकारो पिशाध्यानुवननयुतं
नयसन्निभः ॥ १५ ॥ त्रीणि नयनानि यस्य स त्रिनयनः तस्य संबुद्धिरे विनयनतवहीरो दधिमथने प्रथमो
त्यजे विषकालकूटं हलाहलं संज्ञतवतो गिलितवतीयः कल्माषः कलं कोलाठनविशेषः काष्ठकं द
देशो आसीदनुतमः श्रियशो नानकुरुते किं उक्तं त एवात्र हो आश्चर्यं कीदृशस्य तव अकांतेति
अकांते नवमरे विहिन काला तत्रागे व ब्रह्मा उच्यते नो क्य विस्तार करं उच्यते यो नाशस्तस्मिन्
कितानीताये देवासुरा देवाश्चासुराश्च देवासुरास्तेषु कृपादया विधेया कर्तव्या यस्य स तथा तस्य यद्वा
दयायः विधेयो वशवती तस्य उच्यते सरलव्याप्तलोककथयतीति जनदशनसंज्ञातकरुणस्येत्यर्थः ॥ पर
मदया लोस्तव कंठे कल्माषधारणं आध्यमिति किमु वक्तव्यमित्येतदन्योक्त्या धनयति विकारोपी
ति ॥ अनुवननयुतं गयसन्निभः अत्र अनुवनशब्दो जनवाची जनानां यदकस्मादप्रतीकारं नयमुपस्थितं
तस्य जने जने निराकरणे यस्य स नया संगः संज्ञमो विद्यते यस्य स तथा तस्य विकारो पिशास्त्ररुतादि कृतश
रीरविरुद्धमपि आद्यः सुत्या एवेति ॥ १६ ॥ तदेवं तवैश्वर्यं यत्तज्जगदुदये त्वारत्यय इति यद्यैः शास्त्रैकसम
धिगम्यमुच्चावचमैश्वर्यं स्तुत्या प्रकटीकृत्य तवैश्वर्यं ज्ञाद्यदुपरीत्याद्यैः पंचतिः पद्यैः न किमाहात्म्यं परम
दयालुतां च प्रयच्छेदानीं मुमुक्षुण कारय कृतमंतरंगारिषु र्ग्रधानकामनिग्रहरूपावर्षयन्तस्त्रौ
ति ॥ ठा ॥

असिद्धार्थानैव क्वचिदपि स देवासुरनरे निवर्तते नित्यं जगति जयिनो यस्य विशिखाः स पश्यन्ती शत्वा
मितरसुरसाधारणमनूस्मरः स्मर्त्तव्यात्मानं हि वशिषु पथः परितवः ॥ १७ ॥ हे ईश सस्मरः कामः त्याग
रमवशितमपि इतरसुरसाधारणं पश्यन् इतरये सुरा इन्द्रादयस्तैः सदृशकामिनमवश्यं द्रियं त्वाम
न्यमानस्त्वामपि वशयितुं प्रवृत्त इति यावत् ॥ एवं विधेः सः स्मरः स्मर्त्तव्यात्मा दृश्य देहहीनः स्मर्त्तव्य दे
हो वृत्तान्त इत्यर्थः ॥ सकः यस्य स्मरस्य विशिखा बाणाः स देवासुरनरे जगति देवाश्चासुराश्च नराश्च
देवासुरनरास्तैः सह वर्त्तमाने त्रैलोक्ये स्वर्गपातालत्रुमिलक्षणे क्वचिदपि कदाचिदणवस्था विशेषेषु वा
ईक्य इराद्यवस्था स्वपि असिद्धार्थं अकृतकार्यानि फलाः संतो न निवर्तते अपि तु सिद्धार्था एव न व
तीत्यर्थः ॥ एवं विधेः स्थापि स्यात्पराजय इत्यस्मिन्नेवार्थे न्योक्त्या हे उमाहनहीति वशिषु वश्यात्मसुयो
गिषु परितवः परितवन्मुद्गे जन्मनस्वल्पपथो हितः लब्धलक्ष्येणापि अत्र व्याहृतपराक्रममात्मानो म
न्यमानेनापि विशिष्टजनपरितवो मृतसापिनो ह्निवनीयो यतः सद्य एव विनाशो न वेदिति तावत् ॥ १८ ॥
तदेव कामोपघातायोपासावेः स्मर्त्तव्यं स्मरहररूपतश्च रित्रोपवर्षने न स्तुत्वा बाह्योपसर्गनृतायस्मा
रादिदोषशान्तये स्मर्त्तव्यं रूपवर्षयन्तस्त्रौति ॥ ठा ॥ मेहीपादाघाताद्भुजति सरुसा संशयपदं पदं वि
ल्ला नृमिद्भुजपरिधरु गणग्रहणं मुहुर्वादि स्थितात्यनित्यं ते जगता उत तं जगद्वक्तव्यं त्वं
नटसिननुवामेव विनुता ॥ १९ ॥

पुरहरणसीत्वाविषयदृष्टिजनितमोहव्याकुलतानि वृत्तयेस्मरणीयां वसूयनस्तौति ॥ ४ ॥ अथः कोणी
यन्नास्तधृतिरगं द्रोधनुरथोरथाणचंद्राकिरथनुरणपाणिः शरदृतिदिधहोस्तौकोयत्रिपुरचण
माउबरविधिर्विधेयैः कीउत्योनखलुपरतंत्रीः प्रनुधियः ॥ ५ ॥ हपुरमयनत्रिपुरचणचणवध्व
बुसुदाहृदिधहोदृग्धुमिठोः कायमाउबरविधिः सौप्रीसंविधाने प्रकारः नकीपीत्याहपाथीकि
शब्दः अखंडब्रह्मांडमीदृमा ॥ त्रणसहरतस्तवत्रिपुरचणदाहायनेवविधासामग्र्यापद्यतइत्या
क्षिपामीत्यर्थः ॥ कायमाउबरविधिरित्यत्रत्यायंशब्दार्थमाहयाहोणीष्टथिवीसकिलरथः स्यंदनः श
तधृतिब्रह्मायंतासारथिः अगेंद्रामहामेरुहिमाचलोवाधनुः अथोशब्दापिशदृपययि ॥ सचात्रच
कोरार्थः ॥ तननागराजावासुकिर्धनुज्यात्यतस्मच्चयेताचंद्राक्षीश्वचंद्राकिरथागेरथचक्रेवच
वउरथचरणचक्रपाणयस्यसमुदृष्टिचक्रपाणिर्विलुः शरोबाणः इतिशब्दः प्रदर्शनाथः ॥ अन्यदपि
पुराणोक्तं ॥ वदानाचतुस्रद्वयत्वमित्येवंविधश्चाउबरविधिरित्यर्थः ॥ तस्मादेवंविधचरितनवलकोपका
रककीर्तिविस्तारणायिवनचबलसंपादनामेत्युक्तं नवति एतदेवलोकोक्तिर्दर्शयतिविधेयैरिति ॥ प्रनु
धियः ॥ प्रहूणोबुद्धयोविधयेर्विनेयेर्वश्यैः सैः पशुचृत्यादिभिः कीउत्योरममाणानखलुपरतंत्राः पराय
तानवन्तीत्यर्थः ॥ १५ ॥ तद्वदेवमसिद्धाथीनिवेत्यारयचतुर्भिः श्लोकेर्नजतांततदुपसर्गशान्तिकरस्म

रणीयलीलाविमहंतत्रचरित्रैः सुत्वाकृतौमुपद्रुत्यादिनाबहिरंगांतरंगनक्तिप्रनेदतिरूपंस्तुतिया
जनकरिष्यन्प्रथमंनक्तिनाहोत्सवंसूयनस्तौति ॥ ४ ॥ हरिस्तेसाहसंकमलबलिमाधायपदयार्थदे
क्रानेतस्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलंगतातक्त्युद्वेकः परिणतिमासौचक्रवपुषात्रयाणोरक्षायेत्रिपु
रहरजागतिजगता ॥ १६ ॥ अत्रयमाख्यायिका ॥ नारायणः किलकस्मिंश्चित्कालेसहस्रसंख्याकिः क
मलेर्महेश्वरं प्रजयामीतिप्रतिजज्ञे तदायथाप्रतिज्ञकमलसहस्रसंपाद्येकिं केश्वरनाम्नेकिंकम
लसमर्पयतो नगवतो नारायणस्यनक्तिश्रद्धापरीक्षणायमाहश्वरणेकंकमलमदृश्यंकृतातदानगव
न्नारायणाजानन्नपितक्तृतदनादृत्यस्वस्यपुंडरीकाक्षत्वप्रसिद्धः ॥ स्वनेत्रमेवोक्त्येकंकमलंकृ
त्वा प्रजयामासततः प्रसन्नमहेश्वरेणमुदृष्टेचक्रंकिलनारायणायमहाप्रणावंदतमिति ॥ हत्रिपु
रहरयदाहरिर्नारायणास्ततवपुदायाश्चरणयोः साहस्रसहस्रसंख्याविद्यतेयस्यतकमलबलिपद्मे
प्रजोपहारत्राधायकृत्वा आद्रुप्रवस्यदधातेः करोत्यर्थत्वातयतयदातस्मिन्नुपहारे एकांन एकांन
नहो नसतिनिजस्वान्नकमलं निवामवकमलउदहृतउधृतवानसंकल्पितकमलसंख्याप्ररयितु
मिच्छिष्य ॥ वनारायणजनक्यतिशयेदृष्टितेसतितनवाचक्रंनक्तियरिणामत्वेनोत्प्रेक्षमाणान
क्तिस्तदाकरोविष्णुतोमक्त्युद्वेकइत्यादिनायदित्युपक्रमोदत्तदत्तध्याहारः ॥ वदानत्रकमलमुदहरन्

५३

दात्रसौनक्त्युडेकोनक्त्यतिशयश्चक्रवर्षपरिणतिगतसुदर्शनचक्ररूपेण विवृतः सन्त्रयाणां जग
त्संनिजगत्संनिधाणिनां रक्षायेतत्परिणतिनिबद्धेनपरिरक्षणकृत्वागर्तिसौद्यमेवर्तितेनारायणक
र्तविशेषतदाननप्रबोधनहरिणापिजगत्प्रणानक्तिर्महेश्वरस्यैताप्रसादश्चतेतो लब्धस्तथाचान्ये
वाधिनजनीयस्ततः प्रसादो न विष्यतीति न किंस्तुतिष्ठतानवति॥१॥ यदर्थमेवं न किंस्तुतातो विदधानः
सकलक्रियाफलदातृत्वमीश्वरयुक्त्या प्रतिपादयन्तर्थास्त्वकर्मणानमर्चसिद्धिर्विदतिमानवदतिशय
माश्रित्यातत्करणश्चिद्विपर्ययमाहेश्वरतत्त्वसाक्षात्कारबहिरंगतत्त्वसर्वकर्मणिणलक्षणानक्तिस्
चयनस्तोति॥७॥ कतो सुसिजाग्रत्वमसिफलायागक्रउमतां कर्मप्रध्वंसफलतिपुरुषागधनप्रता
अतस्त्वांसेप्रदकवृषुफलेदानप्रतिनुवक्तोशब्दाबद्धादृढपरिकरः कर्मसुजन॥२॥ विष्णुरहरमह
पुरुषकतोयज्ञादिलक्षणै सुमेविनष्टेसतिकर्मस्यत्यन्तप्रध्वंसिप्रसिद्धेतथाचफलोद्वाशानानुष्टित
कर्मणिनष्टेक्रउमतांफलायागफलप्राप्तौत्वजाग्रदसिक्त्रउमतांतत्फलसंपादयस्त्ववर्तिसदृश्य
ननुसुर्गकामोयजेतेत्यत्रयागेनस्वर्गनावयेदितिवाक्याथाविगमात्कर्मणाएवफलाहवृत्तेवगतेकथ
मीश्वरक्रउमतांफलयोगेजागतीत्युच्यतेइतिचेत्तत्राहकर्मैति॥प्रध्वंसंविनष्टं कर्मपुरुषाराध
नंपुरुषस्यकर्मसाक्षिणोदवाद्यतर्पीमिणश्चरस्याराधनेत्रीणरमृतेविनाकफलतिकथंफलति

न्यप

१३

नफलत्येदेत्याद्येपक्षत्यर्थः प्रसंगः नव॥ यद्यपिकर्मणफलसाधनत्वंश्रुतंतथापियथाश्रुतंनत्रवि
द्यासास्यदकर्मसमन्तरंफलादश्रीनात्कर्मणश्चविनाशदश्रीनात्॥अन॥क्रतिप्रमाण्यात्कृत
फलसाधनेत्वपिद्वयेकर्मजनिनोतिशयोवांतरयापारकल्येतासकल्यमातो लोकवेदविरुद्ध
त्वादचित्तनाष्टवर्षोपनकल्ययिउमुचित॥ला॥क्रिस्त्वादयविप्रकृष्टकालनाविफलंककर्मरा
तमेवादिरूपंतत्त्वमन्नतदति॥शदृष्टकफलंकदृष्टाया॥दिकर्मच्यवहितफलमितितेनापित
इवितया॥वदश्वरातेदृष्टिः परायणमित्यादि॥अहं हि सर्वयज्ञानां लोकानां च परमेश्वरवानुभा
मनिजानतितत्वेनातश्चवति॥इतिचस्मृति॥तथाचश्रुतिस्मृतिन्यायविरुद्धास्तत्रादृष्टकल्य
तामुपयन्ता॥अतःपुरुषाराधनपुरुषानिमुख्यमात्रं कर्मणाक्रियतेफलंत्वमीश्वरादेवेतिनिर्णयइति
यत्रैवंत्वमेवकर्मफलदाता॥अतस्त्वाक्रउमुहंतिफलदानं प्रतिप्रतिनुवाकर्मणायदातव्यांतदहं
दास्यामीतिमध्येतवतंरूपेद्व्यक्रतिस्मृतिन्यायेनिश्चित्यकर्मणिपलायितेयस्मत्प्रयासो न विफलात्
विद्यमीश्वरेमतीति॥निर्दोषेत्यर्थः॥जनायाज्ञिकजनः॥कतोस्वर्गकामइत्यादिकायांशब्दाविद्यासंब
ध्याद्विद्यासदृत्वाकर्मसुकमानुष्टानेषुदृढपरिकरोत्यतादारणसंभृतसत्तारपूर्वकारंनइत्यर्थः
दात्रसौनक्त्युडेकोनक्त्यतिशयश्चक्रवर्षपरिणतिगतसुदर्शनचक्ररूपेण विवृतः सन्त्रयाणां जग

५३

तदेवमर्थं यो धीनिः परमेश्वरः कर्मफलदातास्तीति ज्ञात्वा तदा राधनरूपं यथास्वविहितं कर्मानुष्ठेय
मित्युक्ते। इदानीमीश्वरपनादित्याहंकारपूर्वकं कर्मानुतिष्ठतां तादृकं कर्मस्वविनाशाय तत्र विवि
धानि नूतनया समाभिन्नगठतीति दर्शयत्कर्मणि परमेश्वरा राधनामवविधेयमित्येतमर्थमभिप्रेत्य
दत्ताधरं धंसनरूपलीलां वसयितुं स्तोत्रं ॥ ७ ॥ क्रियादत्तदत्तः कुतश्चिरधीशस्तनुवृतामृषीणामा
र्त्तिजं शरणं दसदस्याः सुरगणाः कुतश्चेष्टस्वतः कुतश्चलविधानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धाविधुर
मतिचाराग्रहिमखाः ॥ ८ ॥ हाराणां द आश्रयप्रदमखाग्रहा उपलक्षणमेतद्दानतयः कर्मादीनां त
थाचमखादयः श्रद्धाविधुरं श्रद्धाहीनयथास्यात्तथा कृताः ध्रुवं निश्चितमभितारायैव स्थानिष्ठक
लाप्येति हि प्रसिद्धं शास्त्रादिष्वित्यर्थः तथा च श्रुतिः यस्याग्निहोत्रमदृशं मर्षमासमचातुमस्य
मनाग्रयणमिति धिर्वर्जितं वाक् तमविश्वदेवमविधिना हुतमश्रद्धया हुतमासप्तमास्वस्थलोकान हि
नस्तीति अत्रैतन्निदर्शनं त्रियेति दत्तदत्तनामा कर्त्ता क्रियादत्तः कर्मानुष्ठानकुरालः कुतश्चिः
कर्त्ता फलस्वापी यजमान इति यावत् एतेन याजमानिके कर्मणि प्रमादाप्रसंगो दर्शितः किंलक्ष
णो दत्तः तनुवृतां प्राणिनां स्थावरजंगमरूपाणामधीशः कर्त्ता प्रजापतिरित्यर्थः एतेनोपकरणविकल्या

प्रसंगो दर्शितः अर्त्तिजं। कृत्वि कर्म तदृषीणां श्रद्धादीनां सर्वज्ञकल्याणमिति यावत् अनेन कृत्विदोष
प्रयुक्तं कुतश्चेति गुणानावृत्तं। सदस्याः सदोमंडपस्य सर्वस्याणवेदकाः सदस्याः ते सुरगणा देवगणाः
अनितकृता कृतावेह क प्रयुक्तदोषाना बोधनितः यद्यप्येवं सकलदृष्टसामग्री संपन्ना दत्तस्थाय
स्य तत्तत्स्वसकाशात्कर्मार्थं दत्ताश्रयता धिवासा सर्वसाक्षिणो ह तोः कुतश्चेष्टो विधुं सो विठे दा
जातावेतियोजना किंलक्षणात्वेतः कुतश्चलविधानव्यसनिनः कर्त्तुनो फलविधाने संपादने व्यसनुमु
द्यमो विद्यते यस्य स तथा तस्मादित्यर्थः कुतश्चलदाननिरतादपीश्वरा कुतश्च संवस्येता ईश्वरानादरे
ण कर्मकरणमीश्वरदोहावेति दर्शितं तदुक्तं नगवर्जीतासु। अहंकारं बलं दयं कामं क्रोधं च संश्रिताः मा
मान् परदेहेषु प्रद्विष्टं तोन्यं सर्वकाः। तानहं द्विष्टः कुरानं सारं पुनराधमाना हि पाप्यजस्वमशुना
नामुरीषे वयोनिषु आसुरीषा निमापन्तामृता जन्मनि जन्मनि। मामप्राप्यैव कौतयत तोयां त्यधमां ग
तिमिति ॥ १० ॥ तदेवं सत्कर्मिणुष्टायिनां कर्मफलमीश्वरस्य तं ईश्वरानादरे च तद्गोहात्कर्मफलासिद्धिरि
त्युक्ते। इदानीमीश्वरपनादित्यासत्कर्मणि प्रवृत्तानां महतामपि सनियंते तिलीलांतरवर्त्तने निदर्श
यस्तेषां च कर्मफलदातृत्वं दृश्यते ॥ ७ ॥ प्रजानां यथाय प्रसन्नमनिकं स्वादुहितरंगतरोहिदतां रि
रं मयिषु मृषास्वपुण्याधनुः पाणेर्यातं दिवमपि सपत्रीकृतममुत्र संतंते द्यौषित्यजतिनमृगधीधरमे
सः ॥ ११ ॥

हे जगन्नाथमित्रो धनुःपाणेः पिनाकचापहस्तस्य ते तव मृगया धरतः स मृगया धस्य मृगयो रि
बरे भस्मै साहालीला अमुं प्रजा नाथ प्रजापति न त्यजति अद्यापि अधुना ये तन्मित्रपिका लेन मुं
चंति कीदृशं प्रजा नाथ सपत्नीकृतसपत्नः पत्नी बाणस्तेना कृतमाकारीकृतं मकित बाण विद्व मित्यर्थः
पुनः कीदृशं दिवमपियातं न संतं नया विष्टवद्रया स्वर्ग पित्र मंत नितियावत अथ कोपराधः प्रजा ना
थस्य येने दृशी दशास्ये तत् पुनस्तं विज्ञेन विष्टवद्रया स्वर्ग पित्र मंत नितियावत अथ कोपराधः प्रजा ना
थो रोहिद्रतां मय्यं लुब्धं तिक्तात्वा तं वं नयितुं राहिनाम मृग विज्ञेयः रोहिताश्च मरो मृगा इत्यम
रस्तदा कारोपना मित्यर्थः सथस्य मृगस्य वषुषा तदति प्रायः कृतया साध्या धृतमृगशरः राणतया वि
धास्वा दुहितरं रिरमयिषुरमयिषु मिहंतया सहरं उमिहं मितियावत प्रसन्नवलाङ्ग तप्राप्त पुनः कीदृशं
अनिकं कामुकं कस्य कामयिता नीकं कामनः कामनां निकृष्टं मरः कामपरवशतया स्त्रीमपि दुहित
ररूपांतरं प्रीतामपि स्वयं रूपांतरमपि धृत्वा मेधुनाय बलाङ्कृतं वं न मित्यर्थः प्रजापतिना पुरा किल दुहि
तममनाय प्रवृत्तं स मृगस्यो माहेश्वर ए विद्वयो मिमृगशीषं स्थितं त्ररूपं ए स शर ए वत इयादि
वपरि न मत्यद्यापीति पुराण कथा ॥२२॥ तद्वं विधुं प्रबंधेन सवकं मफलं दौट्वमीश्वरस्य समर्पितं
तस्यैव निग्रहो नुग्रहलीला कटस्थस्य उतस्थेत्याशं क्यमायायोगादवतिश्रुतिस्मृतीतिहासपुराणप्र

सिद्धिलोकस्य संज्ञावधिमुमिव धृतमर्द्धनारी शररूपं स्मरन् वश्यं प्रवृत्तितयेश्वरत्वात् स वैर्मायापरवशैजी वि
नं नवीय इत्यभिप्रायः ॥२३॥ स्वलावण्याश साधुतधनुः मक्कायट्ट ए वत्सुरः क्षुष्टं दृष्ट्वा पुरमथ न पुण्यायुध
मपि यदिति त्रिणादवीयमनिरत दहाई घटनादवेति त्वीमहा बलवरदमुं धायुवतय ॥२३॥ पुरमथ नवर
दविचसा बाधनाया दुष्टनिग्रहशिष्टानुग्रहलीला करत्वेन परमेश्वरत्वाद्या तितारुपरमेश्वरपुण्यायुधका
मपुरो ग्रेस्वसमक्षामवे अक्काय रुटिति ट्ट ए वत्सुष्टं दग्धं दृष्ट्वा पियदि देवी पार्वती दहाई घटनादहा
दोत्वनसपादनानिमित्तात्वास्त्रेण स्त्री प्रसक्तं मेविति जानाति तदा अहासाहा दुवतयो नायो मुग्धा मोह
यासा एवेति निश्चितं वत अहो कष्टं स्त्रीत्वमिति मित्राया ॥२४॥ हयमनिरत आहं मा सत्यास्तेरब्रह्मं च यस्व
यमनिष्टं अनेन संबोधनेन कामादहं दहनं प्रवृत्तिस्तपस्विजनरक्षणायैव न क्रोधपरवशतयतिद्योति
त कीदृशं पुण्यायुधं धृतधनुः मर्द्धं मुष्टं तो अत आत नायित्वात्कामस्य न तद्वधादहिसाहानिरिति ना
व तथा वशास्त्री आतनायिनमायातं हन्या देवा विचारयन् नातनायिवधे दोषो हंतुर्न वतिकश्चने
दि जिघांसंतं निघांसीयान्तेन ब्रह्महानवेदिति ॥२५॥ कथं ततो देवी स्वलावण्याश सा स्वलावण्यस्वसौ
दृष्टं तितुं आश सा प्रसायस्याः सा तथा रूपा निमानवती नृप्य ॥२६॥ एतद्विशेषमुग्धतायाह उ ॥२६॥

इदानीं वक्ष्ये प्रकृतिसंयासवक्षो कोक्तं पारमेश्वर्यमेव प्रयच्छन्सौति ॥ ४॥ अमत्रानेषां कीडास्मरहर
विशोक्तो सहचराश्चितानस्मालेपः सृगपि नृकरोटीपरिकरः ॥ अमंगल्यं शीलं तव तव तुना मेवम
खिलं तथापि स्मृतिं वरदपरमं गलमसि ॥ २४ ॥ इस्मरहर तव आकीडा कीडा स्यान् अत्रासमंता
कीडनेवाश्मशानेषु शब्दाह देशेषु सहचराश्च नुवर्तिनः पिशाचा गुह्यकादयः ॥ अलेपांगोद
त्तेन विना तस्मश्मशानं तस्मस्त्रिभूषणरूपा माला नृकरोटीपरिकरः ॥ नृणां भुज्याणां करोट
यः शिरः कपालानितेषां परिकरः परिबंधो नृकरोटीविन्यासविशेष इत्यर्थः ॥ एवं श्रुत्यादिप्रकार
मखिलं समस्तं शीलमाचारो मंगलानहं निशीयादिसमेपिलोकवेदगर्हितचरितं तव तव तुना मे
चक्षुतावत ॥ नेतत्र वाया विचरमित्यर्थः यतो यद्यप्येवं तव शीलं तथापि स्मृतिं वरदपरमं गलमसि
रदमेमुच्छेष्टं मंगलं कल्याणं कल्याणकृदसि न वसि ॥ अतएव कल्याणं मंगलं शिवमित्यतिधाना
ता कल्याणपरपर्यायि शिवशब्दयोगस्तव निशायः ॥ यस्मादेवं विधं शीलस्यापि स्मरणं मंगलकर
तस्मात्तवैश्वर्यं गृहात्म्यमतर्क्यमिव तित्वस्मरणनिरता एव वयं न वै मेति विवक्षितमिति ॥ २४ ॥
इदानीं स्वकर्मणि गणनां तत्तद्धीला विशिष्टसगुणजननचक्षुपितकल्पे स्य प्राप्तिचित्तेका

यस्य पुनो तव तत्त्वसाक्षात्कारांतरं गंधानंदशयिंस्तप्रायमीस्तौति ॥ ४॥ मनः प्रत्यक्षचित्ते सविधमव
धायात्तमरुतः प्रकृदोमाणः प्रमदसलिलो संगितदृशः ॥ यदालोक्या क्लादं कृदश्वनिमं ज्यामृतमयेद
धत्तं तत्तत्किमपियमिनस्तत्किल तवान् ॥ इदं शब्ददयमिनो योगिनश्चित्ते ऐकाग्रमापन्नाया बुद्धौ
मनोवधाया वसुधयत्किमपि वाचामगोचरं तत्तत्त्वबुध्यंतः परमार्थसच्चिदानंदरूपमालोक्य साक्षा
दनुभूया क्लादं परमानंदं दधति धारयति तत्तत्तवान् किल त्वमेवेति किल शब्दो वधारणार्थः ॥ किं कृत्वा
कृदग्गाधे जलराशविवापृतस्वरूपे आत्मज्योतिषि निमज्ज्यातः प्रविश्य तत्तदात्ममापद्येत्यर्थः ॥ किल
क्षणमनः प्रत्यक्षप्रतीपमं वतीति प्रत्यक्षविषयेभ्यो व्यावृत्तमंतर्मुखमित्यर्थः ॥ पुनः किल क्षणं सविधं प्रथ
मं सप्रकारं ज्ञातृज्ञानद्वयविभागो ह्यसिद्धं तत्र नेन सविकल्पकसमाधिः कृतः प्रत्यगिति निर्विकल्प
समाधिसूचितः ॥ अथवा मृतमये निमज्ज्यति निर्विकल्पकसमाधिः कृतः प्रत्यगिति निर्विकल्पकसमाधिः
कृतः किल क्षणायमिति आत्मरुतः आत्मा निष्ठहीना मरुतः प्राणाद्यावायवो यैस्तथा अनेन यम
नियमा मनुष्यैकः प्राणायामो दर्शितः ॥ सविकल्पकसमाधिनिर्देशो नैवधारणध्याने उक्तेः ॥ इति
तव प्रकृदोमाण इत्यादिविशेषणद्वयंतत्त्वानुनवाविरूतपरमा क्लादधारणस्य चिदं स्वनवावप्राप्त

नुमन्तुः स्वर्गप्रणमति॥८॥ नमोनेदिष्टाय प्रियदवद विष्टाय च नमो नमः कोदिष्टाय स्मरहरमहिष्टाय च नमः
नमो वशिष्टाय त्रिनयनय विष्टाय च नमो नमः सर्वस्मै तेन दिदमिति सर्वाय च नमः॥९॥ हे प्रियदव प्रियः प्री
त्यास्पदी ह तौ दवो वनं यस्य स प्रियदवस्तस्य संबुद्धि गिरिशानाम त्वप्रसिद्धः नेदिष्टाय निकटतमाय। उ
त्तममः निकटतमो ही श्वरः सर्वतया मित्वा तत्तथा दविष्टायति दूरस्थाय केला सवासित्वा द्वारत वर्यग
तानामति दूरस्थायेत्यर्थः यद्वा विदुषां नेदिष्टाय अविदुषां दविष्टाय चेत्यर्थः तथा च श्रुतिः तदूरे तद्व
तिके इति। द्वादिष्टाय ह्युत्तमायाति स्मृत्मायेत्यर्थः॥१०॥ स्मरहरमहिष्टाय परममह ते इत्यर्थः॥ अ
णारणीयान्मह तोमहीयानिति श्रुतेः॥ वशिष्टाय ह्युत्तमाये त्वं जी लैस्ते न वंचसित्वमिति श्रुतेः॥ हे त्रिन
यनय विष्टाय यवीयसे बालायेत्यर्थः॥ त्वं कुमार उत वा कुमारीति श्रुतेः॥ सर्वस्मै सर्वात्मकाय सर्वो विरु
द्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्त्विति श्रुतेः॥ अतिसर्वाय सर्वमति क्रांतेः॥ तिसर्वा तस्मै अतिसर्वाय॥ अश्वमेधनप
रमित्यादि श्रुतेः॥ तदिदं नम इति तदिदं शब्दान्यान्मुक्काराभिनयोद्योत्यते॥११॥ इदानीं नवादिनाम च
क्षुष्यनिर्वचनप्रवक्तुं व्याकृतिमखिलमर्थं द्योतयन्स्तुतिमुपसंहरन् प्रणमति॥८॥ बहलरज १७
सेविष्योत्पन्नो नवाय नमो नमो जनसुखकृते सत्त्वोदिको मृजय नमो नमः॥ प्रबलतमसे तस्य हारहराय न
मो नमः प्रमहसि पादनिस्त्रैगुण्य शिवाय नमो नमः॥३०॥

नवाय नमो नमो नमो नमः॥ आदरे वीष्णा नवत्यस्मात्सर्वमिति नव इति कृत्य निमिद्वये विंशति विष्टोत्पन्नौ
विष्टोत्पत्तिनिमित्तं बहलरजसे उदितं रजस इत्यर्थः॥ उदयतिसुरगयतीति सुद्रुत्तनाम्नेन मो नमः॥ मृड
नामकृत्या दयतिसत्त्वोदिको सत्त्वगुणस्याधिको सति जनानां लोकानां सुखपालने कुर्वते नमो नमः॥ हराय
हरनाम्ने नमो नमः॥ हरतिसर्वसंहरतीति हरस्तस्मै हराय हरत्वस्य व्यादयतिसं हारे तस्य विष्टस्य स
हारसंहारनिमित्तं प्रबलतमसे प्रबलतमस्तमो गुणो यस्य तादृशायत्यर्थः॥ एतेस्त्रिनिमित्तमिति महेश्वरस्य
सत्त्वज्ञानादिलक्षणमाया द्वारकसृष्ट्यादिलीला निमित्तं ब्रह्मविष्णु रुद्रात्मना वस्तुदशानृतजायदादा
वस्थावद्विष्टतैजसा ज्ञात्माना वस्तुदशितं॥ वरदानत्रिपुरहरणपरमज्जनादिलीलाश्च जनसुखकृते सत्त्वो
दिको मृजय तसं हारे हरायत्या न्या ध्व निता एवेति दृष्टं॥ शिवमोदितं चतुर्थं मन्यं तद्वति श्रुतेः॥ शिवशब्दस्य
चुरीयपदविषयत्वात् त्रिगुणातीतमेव शिवत्वमित्यतिशेयत्वात्॥ निस्त्रैगुण्ये पद इति अवस्थितायेत्यध्याह
रानिर्गतत्रैगुण्यत्रिगुणात्मकप्रयं च रूपं यस्मात्तन्निस्त्रैगुण्यं तस्मै न्यदेस्वरूपे पुनः किलक्षणे प्रमहसि
उक्तं प्रमहस्तज प्रकाशश्चैतन्यलक्षणं यस्य तन्नथा चैतन्यस्वरूपेत्यर्थः॥ एवमुपपन्नं नगवत्प्रमहोपवर्त्तनं कृतं गवशं
कापरीहरन्स्तुतिकर्मणि दृष्टिर्नक्ति पारवश्या देव नखलमप्यादिति नगवत्तंक्षमापयति॥८॥

महि.टी.
२०

कृशपरिणतिचेतः केशवश्यं कचेदं कचतवगुणसीमो ह्येधिनीश्वर इति च कितममं दीकृत्यमां न कि
राधाद्वरदचरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारः ॥ ३१ ॥ हवरदतवचरणयोः नक्तिः परमप्रीतिः इति च कितं नीतं माममं
दीकृत्यमदममंदं कृत्वा अनुसुकं संतु सुकंधं कृत्वेत्यर्थः वाक्यपुष्पापहारश्चाधातवके। आ
इष्टवीकाधमकरोतौ वर्त्तता अत्रांतनीवितलिजर्थं दृष्टं। तथा च वाक्यो न्येव पुष्पाणि वाक्यपुष्पाणि ते
रूपहारं पूजां तत्तत्किमांमं दीकृत्य बलात्कारितवतीत्यर्थः इतीति किं। केशवश्यं केशारविद्योस्मिता
रागाद्वानिनिवेदोर्वशीकृतं कृशपरिणति कृशास्वल्यापरिणतिः परिणामः सदर्थानि सुखं यस्य तत्कृश
परिणति एव विधममचतश्चित्तं क। कचतवगवतः शश्वतशश्वतीति रूपकं द्विः समृद्धिमीहिमा कीदृशी
गुणसीमो ह्येधिनीगुणानां सत्वरजस्तमसामीमां प्रचारनमिस्तु सुध्वं धिउशीलं यस्याः सा गुणसीमो ह्येधि
नी। एवं विधत्स्व हि मवर्त्तनं मम बुद्धिं च मनं तवेदिति शंकया च कितमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ स्वस्य यथा शक्तिस्तु तिर
चनायां प्रवृत्तिनिवेदनेनोदृत्य परिद्रुत्य पंडितं मन्या कटाक्षीकृत्य नगवतौ गुणानंत्यमुयया दयतस्ती
ति ॥ ३२ ॥ असितगिरिसमं स्यात्कजलं सिंधुपात्रे सुरतसुवरशास्वाले खिनीपत्रमुदीयदिलिखति गृही
त्वा शारदासर्वकालं तदपितवगुणानामीशपारं नयति ॥ सप्तमः ॥ ३३ ॥ इदानीं कृतोस्तु तिर परमं
श्वरायतिवदयति स्वनमसं कीर्तयन् ॥ ३४ ॥ असुरसुरमुनीदिरचितस्य दुमोले ग्रथितगुणमहिम्ना

२०